

KÖNİ Mİ, KÜNİ Mİ YA DA KÖKTÜRK HARFLİ YENİSEY YAZITLARINDAN E 6 BARIK II YAZITININ KADINA AİT OLDUĞU MESELESİ ÜZERİNE

*Nuridin USEEV**

ÖZET

Yenisey yazıtlarından olan E 6 Barık II yazıtı bazı bilim adamları tarafından kadına dikilmiş yazıt olarak açıklanmıştır. Böyle bir düşünceye anısına yazıt dikilen şahsın adında geçen ve diğer satırlarda yer alan kelimelerin açıklanması neden olmuştur. Ancak aynı yazıtta diğer Yenisey yazıtlarında da geçerek yazıt sahibinin eşini bildiren **kuydaki kunçuy** tabirinin bulunması, kadına ait olarak açıklanan kelimelerin erkek birisine özgün şekilde de açıklanabileceği söz konusu yazıtın kadına ait olabileceği tezini zayıflatmaktadır. Bu makalemizde de bu doğrultuda kadına ait olduğunu düşündüren nedenler değerlendirilerek kadına mı, erkeğe mi ait olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada kadın ait olduğu düşüncesinin nedenlerinden biri olan, **küni** şeklinde okunan ve *kuma* şeklinde anlamlandırılan kelimenin **köni** şeklinde okunarak, *doğru*, *dürüst* şeklinde anlamlandırılabilmesi ileri sürülerek bu kelime ile Eski Türkçede Köni Kuz, Köniçuk gibi erkek kişi adlarının yapıldığı tesbit edilmiştir. Bu yazıt üzerinde çalışma yapan bazı bilim adamları tarafından *eş kıldı*, *eş etti* şeklinde tercüme edilen, anlamlandırılan **kişi kıl-** birleşik fiilinin *kişi etmek*, *büyütmek*, *kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaştırmak* anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Elde edilen bu ve buna benzer sonuçlar doğrultusunda söz konusu yazıtın Köni Tirig adlı erkek şahıs anısına dikildiği ileri sürülmüştür. Bizim çalışmalara göre bu yazıtta Köni Tirig'in üç yaşında babasından ayrıldığı, onu amcası olan Külüg Tutuk yetiştirerek büyüttüğü anlatılmaktadır. Son satırda ise merhum evdeki eşinden ayrıldığını, yani vefat ettiğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk harfli Yenisey yazıtları, E 6 Barık II Yazıtı, kadın anısına dikilmiş yazıtlar, köni, kişi adı.

KÖNİ OR KÜNİ OR ON THE ISSUE OF THAT THE INSCRIPTION E 6 BARIK II, ONE OF THE KOKTURK LETTERED YENISEY INSCRIPTIONS BELONGS TO WOMAN

ABSTRACT

The inscription E 6 Barık II of Yenisey inscriptions, explained by some scientists as the inscription erected for woman. Reason for this is explanation of the words pasts in the name of the person in memory

* Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji bölümü, C. Aytmatov kampüsü, Bişkek, Kırgızistan, El-mek: nuruseev@gmail.com

inscription erected and other lines in this inscription. However, there is the phrase **kuyda kunchuy** which indicating the owner's wife in this inscription. And the words described as belonging to the womans by previous lingusits can be explained as belonging to the mans. In this article were discussed the causes suggesting that this inscription was erected to the women. In this study, has been proposed that the word read in the form of **küni** and reviewed as second *wife* may be read as **köni** and explained as *accurate, honest*. Some scientists who have worked on this inscription before translated and interpreted compound verb **kishi kıl-** as make a wife, to marry. In accordance with the results obtained in this and others has been suggested that the inscription planted in memory of the male person named Köni Tirig. According to our studies in this explained that Köni Tirig's father died when Köni Tirig was three years old. And described that his uncle trained and raised him. In the last line the deceased says that he departed from his wife who stayed in home.

Key Words: Kopturk lettered Yenisey inscriptions, E 6 Barik II inscription, inscriptions erected in memory of womans, köni, name of person.

Giriş

Anısına E 6 Barik II yazıtı dikilen kişinin cinsi bugüne kadar tartışılmıştır. Bu konu Eski Türk yazıtları araştırmaları için çok önemlidir. Çünkü, bugüne kadar bulunmuş yazıtların hemen hepsi erkeklere dikilmiş, kadına ait olduğu kesin bir şekilde ispat edilen yazıt bulunmamıştır. Biz de bu çalışmamızda bu konu üzerinde araştırma yaparak görüşlerimizi bildirmeye çalıştık.

1. Kadına Ait Olduğunu Düşündüren Nedenler

Bu yazıtın kadına ait olduğunu düşündüren ilk ve önemli nedenlerden birisi anısına yazıt dikilen şahsın adı, yani kişi adında geçen kelimelerdir. Bu kişi adı yazıt üzerinde çalışanlar tarafından *Küni Tirig* şeklinde okunmuştur (Malov, 1952: 21; Kormuşin, 2008: 96). Kormuşin *küni* kelimesinin bir erkeğin birden fazla eşinin birbirine denildiğini, yani 'kuma' anlamına geldiğini belirterek söz konusu yazıtın kadına ait olabileceğini belirtmektedir (Kormuşin, 1986: 165). Diğer bir kelime de *tirig* kelimesidir. Bu kelimeyi adı geçen bilim adamı doğrudan 'diri', 'canlı', mecazi anlamda 'esir', 'esir edilen' anlamına geldiğini ifade etmektedir. *Kişi kıl-* birleşik fiilinin, *kişi* kelimesinin Eski Türkçede 'kadın' anlamında da kullanıldığından hareketle, 'eş kıldı' anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Kormuşin, 1986: 167). Diğer bir etmen de söz konusu yazıtın son satırındaki *apa* kelimesidir. Kormuşin bu kelimeyi 'abla', 'erkeğin büyük eşi' şeklinde anlamlandırarak bu ifadelerle anısına yazıt dikilen kumanın kocasının büyük eşiyle veda etmesi anlatıldığını düşünmektedir (Kormuşin, 2008: 96).

Yukarıdaki okuyuş ve anlamandırmalardan dolayı bu yazıt üzerinde çalışanların çoğu *küni* şeklinde okumakta (Batmanov, 1959: 146; Amanolov, 2003: 116), söz konusu yazıtın kadına ait olduğunu düşünmektedirler (Vasilyev, 2011: 908). Örneğin, Vasilyev bir şemada ele alınan yazıttaki Küni Tirig adlı şahsın E 3 Uyuk-Turan yazıtında geçen Üçin Külüg Tirig'in kızı olduğunu belirterek söz konusu yazıtın kadına dikilmiş olduğu tezini kabul etmektedir (Vasilyev, 2011: 908). Ancak, Malov, Batmanov, Amanolov gibi bilim adamları Küni Tirig şeklinde okumalarına rağmen bu yazıtta hayatı anlatılan şahsı erkek olarak algılamaktadırlar.

Turkish Studies

2. Kadına Ait Olduğunu Düşündüren Nedenlerin Değerlendirilmesi

Her ne kadar Türklerin kadınlara gösterdiği saygıyı, kadın-erkek eşitliğini gösteren güzel örnek olabilmesi bakımından değerli olmasına rağmen ele alınan yazıtın kadına ait olabileceğine kuşku uyandıran nedenler bulunmaktadır.

İlk önce *küni* şeklinde okunarak ‘bir erkeğin iki veya çok eşinin her birisine verilen ad’, ‘kuma’ şeklinde anlamlandırılan ve söz konusu yazıtın kadına ait olabileceğini düşündüren **𐰽𐰺𐰸** harfler kümesi *küni* yanında *köni* şeklinde de okunabilmektedir. Çünkü, bilindiği gibi **ö** harfi hem **ö** hem **ü** ünlülerini göstermektedir. Dolayısıyla bu kelimeyi *köni* diye de okuyabiliriz. Clauson de sözlüğünde bu kişi adını *Köni Tirig* şeklinde okumuştur (Clauson, 1972: 727). *Köni* kelimesi ise Eski Türkçede ‘dürüst, sadık, doğru, samimi’ anlamına gelmektedir (DS, 1969: 315; Caferoğlu, 1993: 77). Örneğin, Divanu-lûgat’it Türk’te geçen *köni er* tabirinde erin dürüst olduğunu bildirmektedir (DLT, III, 237). Bundan başka *köni* kelimesi ‘dürüst, sadık, doğru, samimi’ anlamlarında Köni Kuz, Köniçuk kişi adlarında da geçmektedir (Mahpirov, 1997: 194). Demek ki, *küni* şeklinde okunan kelimeyi Köktürk yazısı yazım kurallarına göre *köni* şeklinde de okuyarak ‘dürüst’ anlamına gelen kişi adı ögesi olarak açıklayabiliriz. Bunu E 17 Çaa-Hol V yazıtındaki Tüz Bay Küç Bars Külüg kişi adında geçen ve ‘doğru, dürüst’ anlamına gelen *tüz* kelimesi kanıtlamaktadır. Köl Tigin yazıtındaki ‘begleri yeme, bodunu yeme *tüz* ermiş’ cümlesinde geçen ve ‘doğru, dürüst’ anlamına gelen *tüz* kelimesi kişi adlarında kişinin doğru, dürüst, sadık olduğunu gösteren tasviri öge olarak kullanılmıştır (Useev, 2011: 218). İleri sürülen *köni* kelimesi de bu kelimeyle eş anlamlıdır. Dolayısıyla hem yazım, hem anlam bakımından **𐰽𐰺𐰸** harfler kümesinin *köni* şeklinde okunması uygun olmaktadır.

Tirig kelimesinin kişi adının kadın adı olduğunu gösteren hiç bir özelliği yoktur. Yani bu kelime erkek adları olduğunda hiç şüphe olmayan kişi adlarında (Üçin Külüg Tirig (E 3, 3), Arslan Külüg Tirig (E 44, 5), Beg Terken Öge Tirig (E 53, 3), Tirig Beg (E 98, 3)) geçmektedir. Dolayısıyla *tirig* kelimesi yazıt sahibinin kadın olmaktan çok erkek olduğunu göstermektedir.

İlk okuyanlar tarafından ‘ağabey’ anlamına gelen *içi* kelimesi olarak doğru okunan, ancak sonraki çalışmalarda ‘eş, koca’ anlamına gelen *işi* kelimesi olarak düzeltilen kelimeye gelirse yazıtın elde bulunan resimlerine bakıldığında söz konusu kelimenin ortasındaki harfin **ş** sesini gösteren **Λ** değil, **ç** sesini gösteren **𐰽** harfi olduğu açık-seçik görülmektedir¹. Bir diğer üzerinde durulması gereken nokta Kormuşin’in akrabalık teriminin özel isimden sonra gelmesi, bu örnekte *içi* kelimesinin Külüg Tutuk özel isminden sonra gelmesi Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırı olduğunu belirtmesidir (Kormuşin, 1997: 207). Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Çünkü, Türkçede akrabalık isimleri özel isimden sonra da gelmektedir. Örneğin, L. Karahan bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubu diye adlandırdığı söz dizimi yapısının *şahıs ismi + unvan veya akrabalık ismi* (Osman + dayı, Fevziye + hanım) şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Karahan, 2007: 68). Diğer Yenisey yazıtlarında da akrabalık isminin özel isimden sonra geldiği örnekler vardır. Mesela, E 22 Çaa-Hol yazıtının ikinci satırında ‘buğra eçim süledim (*Bugra ağabeyimle sefere çıktım*)’ cümlesinde ‘ağabey’ anlamına gelen *eçi* akrabalık ismi Bugra özel isminden sonra gelmiştir. Kononov Köktürk harfli yazıtlardaki *ögüm İlbilge Katun, kañum İlteriş Kagan, inim Kül Tegin* şeklindeki, yani akrabalık ismi + özel isim şeklindeki tamlamalara değindiğinde Türkiye Türkçesinde de böyle yapıların olduğunu belirterek bu şekildeki yapıların Türkçe için kural olmadığını ifade etmekte ise (Kononov, 1980: 214), Y. Torun Türkçede başlangıçtan beri var olan *kişi adı + unvan veya akrabalık adı* dizilişinin sözdizimsel olarak Türkçenin *yardımcı unsur + asıl unsur* dizilişine aykırı olduğu sonucuna varıldığını, ancak Talat Tekin gibi bazı bilim adamları tarafından *kişi adı + unvan veya akrabalık adı* dizilişinde kişi adının

¹ Ekteki resimlere bakınız.

sözdizimsel olarak niteleyici olarak değerlendirilmesi bu dizilişi Türk söz dizimi mantığı açısından anlaşılır kıldığını belirtmektedir (Torun, 2006: 368). Dolayısıyla hem görsel, hem de gramer bakımından *içi* kelimesi olarak okunan bu kelime Külüg Tutuk adlı kişinin Köni Tirig'in ağabeyi olduğunu göstermektedir.

Kormuşın bu fiilin 'yetiştirmek', 'büyütmek' anlamı yok demesine rağmen *kişi kıl-* birleşik fiili bu yazıtta doğrudan 'kişi etmek, büyütmek, kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaştırmak' anlamında kullanılmıştır. Bunu *kıl-* yardımcı fiilinin neticesini gösteren *bol-* yardımcı fiili ile kurulmuş *kişi bolmak*deyiminin Kırgız Türkçesinde 'büyütmek, gerekli tecrübeye sahip olarak kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaşmak' anlamına geldiği kanıtlanmaktadır (Osmonova ve diğerleri, 2001: 267).

Kormuşın tarafından kumanın kocasının büyük eşiyle veda etmesini gösteren kelime olarak anlaşılan ve yazıtın bir kadına dikildiğini gösteren delil olarak ileri sürülen *apa* kelimesine gelirse, bu kelime E 11 Begre yazıtında geçen ve erkek adı olduğu şüphe uyandırmayan Tör Apakişi adında geçmektedir. Bundan başka Külüg Apa (E 20, 2), Yol Apa (E 24, 9), Öz Apa (E 126) kişi adlarında da kullanılmaktadır. Demek ki *apa* kelimesini erkeğe ait olarak anlamlandırmak mümkündür. Gerçekten de *apa* kelimesi Eski Türkçede 'abla' anlamından başka 'baba', 'amca' anlamlarına gelerek kişi adlarında baba kültürünü göstermektedir (Tenişev vd., 2001: 655).

Söz konusu yazıtın kadına ait olduğu tezini çürüten en önemli delil yazıtın son satırındaki *kuydaki kunçuy* 'evdeki eş' tabiridir. H. Şirin User Köktürk harfli yazıtlardaki *katun* ve *kunçuy* sözcüklerinin yer aldığı cümleleri inceleyerek, sözcüklerin anlam ve kullanım alanlarını, *katun* ve *kunçuy*lar anısına yoğ töreni yapıp yapılmadığını, yazıt dikilip dikilmediğini konu edinen bildirisinde *kuydaki kunçuy*tabiri Kormuşın'ın E 6 Barık II yazıtının kadına ait olabileceği tezini zayıflattığını belirterek bu yazıtın kadına ait olduğuna kuşku duymaktadır (User, 2011: 287).

Sonuç

Yukarıda anlatılardan hareketle söz konusu yazıtın *Küni Tirig* 'Kuma Tirig' adlı kadına değil *Köni Tirig* 'Dürüst Tirig' adlı erkeğe ait olduğu ileri sürülebilir. Zaten Kormuşın ilk çalışmalarında kadına ait olduğuna emin iken, son çalışmasında yazıtın metni ile tercümesini hem erkeğe hem de kadına ait şekilde vermiştir (Kormuşın, 2008: 96-97).

Bize göre *Köni Tirig* 'dürüst, doğru tirig' adlı kişi üç yaşında babasız kalmaktadır. Onu, babası tarafından akrabalık ilişkisi olan kişi, yani amcası Külüg Tutuk kendi oğlu gibi büyütülmüştür. Bu durum 'kişi etmek, büyütmek, kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaştırmak' anlamına gelen *kişi kıl-* birleşik fiili ile verilmiştir. Böyle akrabalık ilişki, yani babası vefat eden birisinin amcası tarafından büyütülmesi Türk halklarında yaygın olmuştur. Örneğin, Abramzon Kırgız ve Kazak Türklerinde babasından ayrılan çocuğun babasının akrabaları, daha çok onun erkek kardeşleri tarafından himayeye alınarak büyütüldüğünü belirtmektedir (Abramzon, 1990: 282). Bundan dolayı son satırda merhum kendisini babası gibi büyüttüğü için *kuydaki kunçuy* tabiri ile verilen eşiyle birlikte *apa* kelimesi aracılığıyla amcasına, ağabeyine de seslenmektedir.

E 6 Barık II Yazıtının

Asıl Metni

⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘ .1
⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘ .2
⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘⊘⊘⊘ .3
⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘⊘⊘:⊘⊘⊘⊘⊘⊘ .4

Okunuşu

1. köni tir(i)g üç y(a)ş(1)mda k(a)ñs(ız) bold(u)m
2. külüg tutuk iç(i)m kişi kıldı
3. buñusuz (e)rde b(e)n (e)rdim
4. kuydaki kunç(u)y(1)mga (a)d(1)r(1)ld(1)m, (a)p(a)ma.

Tercümesi:

1. (Ben) Köni Tirig üç yaşında babasız kaldım.
2. (Dolayısıyla, beni) Külüg Tutuk ağabeyim kişi kıldı (kendi himayesine alarak büyüttü).
3. Ben kaygısız erler arasında idim.
4. (Kaygı buymuş) evdeki eşimden ayrıldım, amcamdan (ayrıldım).

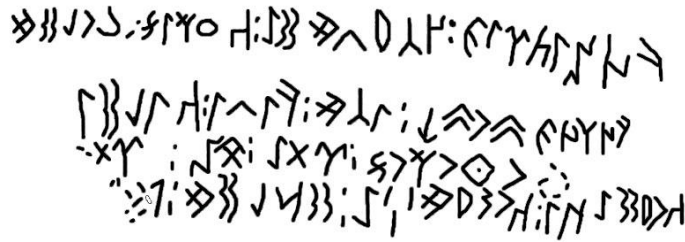
KAYNAKÇA

- ABRAMZON, S. M., (1990). *Kirgizi i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kul'turniye Svyazi*, Frunze.
- AMANCOLOV, A. S., (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*, Almatı: Mektep.
- BATMANOV, İ. A., (1959). *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*, Frunze.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DLT: *Divanü Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (çev. Besim Atalay), 1998, Ankara, 4.baskı.
- DS: *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 1969, Moskova-Lenigrad.
- KARAHAN, Leyla, (2007). *Türkçede Söz Dizimi*, 12. baskı, Ankara.
- KONONOV, A. N., (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov (VII-IX vv.)*, Leningrad.
- KORMUŞİN, İ. V., (1986). *Tekstologiçeskiye Razıskaniya v Oblasti Yeniseyskoy Runiki (K Voprosu O Jenskih Pominal'nih Nadpisyah)*, Turgologiga (K Vosmidesyatiletıyu Akademika A. N. Kononova), Leningrad, s. 165-171.
- KORMUŞİN, İ. V., (1997). *Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii*, Moskova.
- KORMUŞİN, İ. V., (2008). *Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii, Grammatika, Tekstologiya*, Moskova.
- MAHPİROV V. U., (1997). *Imena Dalekih Predkov*, Almata.
- MALOV, S. E., (1952). *Yeniseyskaya Pis'mennost Tyurkov*, Moskva-Leningrad.

Turkish Studies

- OSMONOVA C. ve diğeri, (2001). *Kırgız Tilinin Frazelogyalok Sözdüğü*, Bişkek: KTMÜ yayınları.
- TENİŞEV E. R ve diğeri, (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Leksika*, genişletilmiş II. baskı, Moskova: Nauka.
- TORUN, Yeter, (2006). Türkçede Unvan Grupları ve Diziliş Özellikleri Üzerine, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s.361-368.
- USEEV, Nurdin, (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgız Milli Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ve KTMÜ Yayınları.
- USER, Hatice, Şirin, (2011). Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde Katun Ve Kunçuy, Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu *From Ötüken to Istanbul, 1290 Years of Turkish (720-2010)* 3-5 Aralık 2010, İstanbul / *3th-5th December 2010*, İstanbul 2011, s. 281-292.
- VASİLYEV, D. D., (2011). Güney Sibirya'daki Gök Türk Runik Yazıtlarında Adları Geçen Kişilerin Hayatları ve Kahramanlıkları Hakkındaki Tarihi Bilgiler, '*Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl' Konuu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010) Bildiriler Kitabı* (Editör: Ülkü ÇELİK ŞAVK), 2. Cilt, s. 901-910.

E 6 Barık II Yazıtının Çizimi

E 6 Barık II Yazıtının Resmi

Turkish Studies

(<http://irq.kaznpu.kz/?lang=k&mod=1&tid=2&oid=8&m=2>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012